

واکاوی ضرورت‌های بازنگری بزه جاسوسی در نظام کیفری ایران

سید روح اله عقیق*

دانش آموخته دکتری حقوق جزا و جرم‌شناسی، طلبه حوزه علمیه قم، قم، ایران

تاریخ ارسال: ۱۴۰۲/۰۳/۱۹ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۱۱/۰۹

چکیده

جرم جاسوسی از اصلی‌ترین جرائم پرخطر است که امنیت خارجی کشورها را به خطر انداخته و با سیاست کیفری امنیت‌مدار تمامی کشورها مواجه بوده و معمولاً مجازات‌های سرکوب‌گرایانه در خصوص آن اعمال می‌گردد، چرا که ضمن نقض استقلال کشورها، آنان را در مقابل بیگانگان آسیب‌پذیر می‌سازد، از این‌رو هدف این مقاله بررسی جرم جاسوسی در قوانین کیفری ایران و نارسایی‌های آن است که ضرورت بازنگری و اصلاح آن را ضروری می‌سازد. این تحقیق از لحاظ هدف کاربردی و روش تحقیق در آن، توصیفی تحلیلی و روش گردآوری اطلاعات، مطالعات کتابخانه‌ای است.

جرم جاسوسی در قوانین مختلفی از جمله قانون مجازات اسلامی و قانون مجازات جرائم نیروهای مسلح و قانون مبارزه با جرائم یارانه‌ای موردتوجه قانون‌گذار ایران قرار گرفته است که بررسی این قوانین گویای ابهام و تضاد میان مواد مختلف بوده که بیانگر نگاه پراکنده و بخشی‌نگر قانون‌گذار در این حوزه است که بازنگری بزه جاسوسی در قوانین مختلف کیفری ذیل یک نظام‌واره جامع ضروری می‌سازد. بررسی لایحه جدید قانون تعزیرات نیز بیانگر آن است که این لایحه نیز نتوانسته اشکالات مطرح شده را مرتفع سازد.

واژگان کلیدی: جاسوسی، جرائم علیه امنیت، خیانت به کشور، سیاست جنایی، قوانین کیفری.

E-mail: seyed1400seyyed@gmail.com

* نویسنده مسئول مقاله:

Copyright© 2024, the Authors | Publishing Rights, ASPI. This open-access article is published under the terms of the Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License which permits Share (copy and redistribute the material in any medium or format) and Adapt (remix, transform, and build upon the material) under the Attribution-NonCommercial terms

۱. مقدمه

نظام کیفری هر کشوری در راستای صیانت از نظم، آسایش عمومی و کیان آن کشور نقش‌آفرینی می‌نماید، تحولات صورت گرفته در مکاتب کیفری بیانگر تغییر رویکردها از مجازات افراد به واسطه اندیشه مجرمانه به سمت مجازات افراد به واسطه نتایج سوء و آثار زیان‌بار مجرمانه برای جامعه است. حتی در مقطعی از تاریخ که بکار یا سعی می‌نمود مجازات اعدام را برای جرائم مختلف تعدیل نماید، کسانی که امنیت ملت را تهدید کرده‌اند را مستحق اعدام می‌دانست (بکاریا، ۱۳۷۴: ۸۲).

مکتب عدالت مطلقه^۱ بر مجازات مجرمین به واسطه برقراری عدالت تأکید می‌نمود. این مکتب بر این اصل تأکید دارد که هر گونه عمل مغایر با نظم اخلاقی باید مستحق مجازات دانسته شود و مسئولیت کیفری را بر مسئولیت اخلاقی استوار می‌داند. در این مکتب، مجازات به عنوان روشی برای تنبیه مجرمان و حفظ نظم اجتماعی و اخلاقی در نظر گرفته می‌شود و مجازات کردن مجرمان، ضرورت اجرای عدالت و اخلاق است و بزه‌کار به واسطه خلل در نظم اخلاقی مستحق تحمل رنج و مجازات است. امانوئل کانت^۲ بر این باور بود که مجازات اگر نفعی هم نداشته باشد، باز هم باید اجرا شود، زیرا اقتضای عدالت و اخلاق است که بزه‌کار ضروری است که سزا ببیند؛ چرا که به حریم اخلاق و عدالت تجاوز کرده است. وی معتقد بود که در اجتماع هر کس باید به پاداش عمل خود برسد تا عدالت اجرا شده و نظم اجتماعی و اخلاقی برقرار بماند. این نگاه در مکتب کلاسیک نیز نمود داشت و عنصر معنوی جرم، نقش اساسی در میزان مجازات ایفا می‌نمود. از این رو گیزرو در ر ساله خود پیرامون مجازات اعدام مجرمین سیاسی، مجرمین جاسوسی و خیانت به کشور را از مصادیق مجرمین

^۱ Retributive Justice

^۲ Kant

سیاسی بر شمرده که با اهداف عالی، مصلحانه و بشردوستانه دست به ارتکاب این اعمال زده و مستحق تخفیف می‌دانست.

با تغییر نگاه‌ها به سمت سودمندی اجتماعی، مکتب نفع اجتماعی^۳ و یا دفاع اجتماعی^۴ شکل گرفت که بر تأثیر زیان‌های اجتماعی و منفعت عمومی تأکید می‌کنند. در این نگرش، اخلاق جای خود را به منفعت اجتماعی داده و مجازات‌ها به منظور جلوگیری از زیان‌های اجتماعی و حفظ منفعت عمومی در نظر گرفته می‌شوند. اگر یک فعل به زیان منفعت اجتماعی صورت گیرد، درخور نکوهش و مجازات قرار می‌گیرد.

بکاریاه معتقد بود که نوع مجازات باید متناسب با خطایی باشد که از جانب بزهکار متوجه جامعه شده است. تعیین میزان ضرر و زیان اجتماعی جرم و تعیین میزان خطر اجتماعی نیز حائز اهمیت است. مکتب تحقیقی و اثباتی^۶ که پس از مکتب کلاسیک با اندیشمندانی نظیر انریکو فری، لمبرزو و گارو فالو ظهور یافت، به جای تأکید بر عنصر معنوی بزهکاران، بر آثار زیان‌بار آنان بر جامعه توجه داشته و تأکید آن بر آثار زیان‌بار جرم و خطرناک بودن برای جامعه است. این مکتب به تحلیل خطر جنایی و تعیین میزان ضرر و زیان اجتماعی توجه دارد و مجازات‌ها را به منظور جلوگیری از ارتکاب جرم و کاهش خطر جنایی در نظر می‌گیرد و واژگانی همچون حالت خطرناک، استعداد خطرناک و استعداد جنایی را به ادبیات جنایی اضافه نمودند.

تحولات در مکاتب کیفری نشان می‌دهد که تمرکز از مذمت اندیشه مجرمانه و سوءنیت به سمت آثار زیان‌بار اقدامات جنایی و منفعت اجتماعی جابه‌جا شده است. هدف از این تغییرات، حفظ نظم، آسایش عمومی و کیان جامعه است. تأثیر این مکاتب بر سیاست‌گذاری‌ها و قوانین کیفری هر کشور ممکن است تفاوت داشته باشد لکن

3 Utilitarianism

4 Social Defense

5 Beccaria

6 Preventive and Deterrent

بیشتر سیاست‌گذاران کیفری بر رویکرد آثار زیان‌بار جرم تمرکز داشته و شدت مجازات خود را معطوف به جرائم زیان‌بار نموده‌اند. از زمره اعمال زیان‌بار برای جوامع، نفوذ بیگانگان و به‌خطرافتادن امنیت خارجی آنان است.

جرائم علیه امنیت به دلیل خطرات و تهدیدات زیان‌باری که می‌تواند برای حاکمیت دولت‌ها و حقوق و منافع آن‌ها از جمله امنیت و نظم عمومی ایجاد نماید، از دیرباز و در تمامی نظام‌های حقوقی دنیا از اهمیت و حساسیت بسزایی برخوردار بوده‌اند و مقررات خاص و متفاوتی نسبت به آن‌ها اعمال می‌شده است (میرمحمد صادقی و رحمتی، ۱۳۹۴: ۲۶). ازاین‌رو برخی از محققین معتقدند که گزاره‌ها و اصل‌های بزه‌انگاری رفتارهای ضدامنیت ملی با دیگر دسته‌ها فرق دارد و قانون‌گذار پیش از هر چیز به خواسته‌ها و بایسته‌های امنیت ملی که بیشتر همان امنیت دولت است، روی آورده است، ازاین‌رو به سود امنیت ملی، پیش‌زمینه‌هایی که حتی پیش از آغاز عملیات اجرایی قرار دارند را بزه می‌داند، رفتارهایی که بنا بر چیدستی آن، در زمره دستکاری (معاونت) در بزه است را همچون بزه جداگانه می‌شناساند، مصداق‌های بزه را بی‌اندازه می‌گستراند، رفتارهای غیرعمدی را حتی اگر به نتیجه نینجامد، بر نمی‌تابد، به بزه‌های خرد، کیفرهای کلان می‌دهد و واژگان پوششیده و دوپهلوی به کار می‌برد تا اصل قانونی و شفاف‌بودن قانون کیفری، درد سری برای امنیت ملی پدید نیآورد و دادرس همچون یک سرباز دولت چهره نموده و با جنگ‌افزار دادنامه به کمک امنیت ملی بشتابد (عالی‌پور، ۱۳۸۷: ۱۹۲-۱۹۳). بزه جاسوسی در میان جرائم علیه امنیت از اصلی‌ترین جرائم بوده که همواره مورد مذاقه جامعه و حقوق‌دانان بوده و ضرورت پیشگیری و مجازات مرتکبین این بزه بر تمامی اعضاء جوامع عیان می‌باشد که این امر ضرورت کارآمدی قوانین کیفری در این حوزه را ضروری ساخته است.

تا کنون پژوهش‌های متنوعی پیرامون جاسوسی و خیانت به کشور صورت‌گرفته و پایان‌نامه و رساله‌های مختلفی نیز در این حوزه به رشته تحریر درآمده است. من‌صور رحمدل در مقاله‌ای با عنوان جاسوسی و خیانت به کشور، مصادیق مربوط

به هر جاسوسی و خیانت به کشور را مورد بررسی قرار داد. سید محمود مجیدی نیز در مقاله‌ای با عنوان آسیب‌شناسی سیاست کیفری ماهوی ایران در قبال بزه جاسوسی، سیاست کیفری ایران را در خصوص این بزه، مورد نقد قرار داده و ایرادها و نارسایی‌های مختلف نظیر وجود ابهامات تقنینی در مصادیق جاسوسی، عدم تفکیک جاسوسی از خیانت به کشور و استفاده از قیود متعدد و غیر ضرور را مورد بررسی قرار داده است. سید محمود مجیدی در کتابی با عنوان حقوق کیفری اختصاصی جرائم علیه امنیت، به بررسی تطبیقی جرائم علیه امنیت میان ایران و فرانسه پرداخته است و در مقاله‌ای با عنوان جلوه‌های ظهور حقوق کیفری امنیت‌مدار در فرانسه، به تبیین سیاست کیفری امنیت‌محور در حقوق کیفری فرانسه پرداخته است. مهدی خدا شاهی نیز به همراه سید محمود مجیدی و مهدی ذوالفقاری در مقاله‌ای با عنوان تأملی بر آسیب‌شناسی کیفری جرم جاسوسی در نظام کیفری ایران، چالش‌ها و ابهاماتی این جرم در نظام کیفری ایران را مورد بررسی قرار داده است. سید روح اله عقیق به همراه کریم صالحی و عارف برخورداری در مقاله‌ای با عنوان نادیده‌انگاری بایسته‌های تقنینی در قوانین کیفری ایران در حوزه جرائم علیه امنیت، قوانین کیفری ایران در این حوزه از زاویه اصول پذیرفته شده قانون‌نویسی را مورد بررسی و نواقص و اشکالات موجود از جمله نارسایی‌ها، ابهامات قوانین و اثربخشی معکوس قوانین و تشدید هنجارشکنی را مورد اشاره قرار داده است.

اهمیت و ویژگی بزه جاسوسی سبب شده که این بزه، در صورت‌بندی‌های جرائم، در زمره جرائم پرخطر برای دولت‌ها و حتی ملت‌ها دسته‌بندی گردد. همین امر پژوهش در این حوزه را حائز اهمیت ویژه‌ای نموده است، چرا که با منفعت بخش زیادی از جامعه هم‌زاد بوده و متضمن حقوق جامعه است. ازاین‌رو اصلاح نارسایی‌های قوانین در این بخش نیازمند پژوهش‌های بیشتری در این حوزه است. براین‌اساس این پژوهش تلاش نموده است که به بررسی و تبیین نارسایی‌های موجود تقنینی ایران در خصوص جرم جاسوسی بپردازد و ضرورت اصلاح و به‌روزرسانی

قوانین کیفری در حوزه امنیتی به‌خصوص جرم جاسوسی را تبیین نماید. تحقیق پیش‌رو با توجه به محتوای نظری آن، از نظر ماهیت به صورت تحلیلی و از جهت روش تو صیفی با استفاده از نظرات حقوق‌دانان، اسناد و قوانین داخلی تدوین شده است و گردآوری اطلاعات به‌صورت کتابخانه‌ای است که منتج به نتایج کاربردی است.

۲. مفاهیم و مبانی نظری

۲-۱. جاسوسی^۷

جاسوسی از جهت لغوی از ریشه‌های مختلفی همچون ج‌سس (تجسس) گرفته شده که به معنای خاص جستجوی شرورانه و به معنای جستجوی چیزهای پنهان، در کشف امور شری که مخفی است و در خصوص کسی استعمال می‌شود که بدی‌های پنهان مردم را پیگیری می‌کند. لغت‌نامه دهخدا، جاسوس را خبرپرسی می‌داند و جاسوس را به معنای جستجوکننده خبر برای بدی دانسته که به کسی اطلاق می‌گردد که از ملکی به ملک دیگر خبر برد (دهخدا، ۱۳۷۳: ۶۴۵۸) و لغت‌نامه عمید نیز آن را به معنای خبرکش، خبرچین، جستجوکننده خبر، کسی که اخبار و اسرار کسی یا اداره یا مملکتی را به دست بیاورد و به دیگری اطلاع بدهد دانسته است (عمید، ۱۳۸۸: ۳۲۸). فرهنگ علوم سیاسی نیز جاسوس را کسی می‌داند که اطلاعات محرمانه و سری مربوط به کشوری را به دست آورد و آن را به کشور دیگری بدهد (علی‌بابایی، ۱۳۶۹: ۲۰۰).

واژه جاسوسی از سوی قانون‌گذاران تعریف مشخصی نشده و باوجود آنکه در بسیاری از متون جزایی کشورها به‌کاررفته ولی هیچ یک از متون قانونی تعریفی از جاسوسی ارائه نداده‌اند، این امر در متون فقهی نیز جاری است و در این متون نیز تعریفی از جاسوسی صورت نگرفته و صرفاً از واژگانی نظیر عین و عیون برای آن

⁷ Espionage

بهره گرفته شده است، با این وجود نظریه مشورتی اداره حقوق قوه قضائیه، جاسوسی را تحصیل اطلاعات سری و محرمانه و دادن آن‌ها به دولت یا دولت‌های بیگانه اعم از این که مرتکب ایرانی باشد یا غیر ایرانی، دانسته است (شماره: ۷/۸۸۲۷-۱۳۸۰/۱۰/۲۹).

رنه گارو، جاسوسی را جمع‌آوری و تملک اطلاعات و تعلیمات اسناد قابل استفاده یک کشور خارجی بر ضد امنیت کشور خارجی دیگر دانسته است (گارو، ۱۳۴۴: ۶۹۴)، در نگاه گارو، اقدامات تفتیش^۸ و اکتشافی علامت ممیزه جاسوسی واقعی است و عملیات تسلیمی^۹ علامت مشخصه خیانت^{۱۰} یا حق ناشناسی^{۱۱} است، متهم برای تسلیم اطلاعات، به طرف مقابل اقدام به تجسس و تحقیق می‌کند و جاسوس امروز همان خائن فردا خواهد بود. پس جاسوسی، فراهم کردن مقدمات خیانت است و تا وقتی که اعمال او در مرحله مقدماتی است، جاسوس و چون اطلاعات را تسلیم کرد، خائن است (افتخاری، ۱۳۸۱: ۲۳۷). برخی نیز جاسوس را شخصی دانسته‌اند که سعی می‌کند اخبار سری از یک دولت در مورد دولت دیگر به دست آورد. جاسوسی اصولاً به منظور شناسایی دشمن و آن چه مربوط به او می‌شود، است. اخبار مربوط به دشمن که به وسیله جاسوسان حرفه‌ای جمع‌آوری می‌شود، اطلاعات سری نامیده می‌شود (فریدل، ۱۳۸۲: ۱۳ و ۱۷). برخی نیز جاسوس را به شخصی اطلاق نموده‌اند که تحت عناوین غیر واقعی و مخفیانه به نفع خصم در صدد تحصیل اطلاعات یا اشیایی باشد (گلدوزیان، ۱۳۷۸: ۳۷۴). از نظر حقوق بین‌الملل عمومی جاسوس به کسی اطلاق می‌شود که محرمانه یا تحت عنوان‌های نادرست و جعلی به نفع خصم در صدد تحصیل اطلاعاتی از نقشه و قوای طرف و مقصد او برآید (جعفری لنگرودی،

⁸ Research

⁹ Livraison

¹⁰ Trahison

¹¹ Felonie

(۱۴۰۱: ۱۸۹).

برخی محققین، بر خلاف نگاه مضیق بسیاری از قانون‌گذاران و حقوق‌دانان، جاسوسی را در معنای عام‌تری استعمال کرده و آن را ابزاری شامل دو قسم کسب آگاهی یا اجرای سیاست دانسته‌اند (Scott & Jackson, 2004: 4). در قسم اول، اقدام جاسوسی شامل مراحل مختلفی نظیر جمع‌آوری، دسته‌بندی، تو صیف، تجزیه، تحلیل و تبیین و ارائه اطلاعات مورد نیاز کشوری دیگر جهت افزایش ادراک و شناخت آن کشور از نیازمندی‌های اطلاعاتی آنان است. در قسم دوم شامل عملیات پنهان^{۱۲} و اطلاعاتی است که بر اساس سیاست‌های ترسیم‌شده کشور دیگری صورت می‌پذیرد (Jackamo, 1992: 992). در این نگرش، جاسوسی فقط شامل کسب اطلاعات نمی‌شود؛ بلکه هر عمل خراب‌کارانه و پنهانی که به‌منظور تأثیرگذاری در سیاست و حاکمیت کشور قربانی صورت بگیرد، جاسوسی نام دارد؛ جاسوسی به فعالیت‌های وابسته به دولت گفته می‌شود که اهداف و اغراض آن صرفاً سیاسی است (Garner, 2009: 625).

قانون‌گذار ایران، ضمن عدم تعریف جرم جاسوسی، مصادیق آن را نیز مبهم نگاه داشته است، قانون‌گذار در ماده ۵۰۸ ق.م.ا، از همکاری با دول خارجی متخاصم یاد نموده است که مقید شدن همکاری به دولت متخاصم بدون ارائه تعریف مشخص از آن، سبب اختلاف نظر محققین شده و برخی آن را از مصادیق جاسوسی دانسته‌اند. این امر سبب سردرگمی قضات و عدم وحدت رویه احکام صادره از محاکم کیفری شده است. قانون‌گذار باگذشت زمان برخلاف رویه سایر کشورها که درحال توسعه جرم‌انگاری جاسوسی بوده و با به‌روزرسانی، مصادیق تلاش می‌نمایند امنیت کشور خود را حفظ نماید، اقدام به جرم‌زدایی از برخی از مصادیق مرتبط با جاسوسی نموده است. برای نمونه در ماده ۵۰۸ ق.م.ا همکاری با دول خارجی متخاصم را

¹² Covert operation

جرم‌انگاری نموده است، درحالی‌که در ماده ۶۳ قانون مجازات عمومی مصوب ۱۳۰۴، اشاره که ارتباط با اتباع کشورهای خصم را جرم‌انگاری نموده بود که این تحدید دامنه همکاری، بیانگر تلاش قانون‌گذار ایران برای محدودکردن مصادیق جاسوسی است.

۲-۲. خیانت به کشور ۱۳

خیانت به کشور قرابت نزدیکی با معنای جاسوسی دارد، برخی از کشورها نظیر قانون‌گذار ایران، تمایز میان جاسوسی و خیانت به کشور را به رسمیت نشناخته و جملگی این جرائم را ذیل جاسوسی تعریف نموده است، برخی از کشورها نظیر فرانسه، رومانی، ایتالیا، سوئیس و... به جدا سازی این دو عنوان مجرمانه پرداخته‌اند. برخی محققان برای ترسیم تمایز این دو جرم معیار موضوعی شامل اختصاص یافتن عنصر مادی تسلیم را به خیانت و اختصاص یافتن عنصر مادی تفحص و جستجو به جاسوسی دانسته‌اند (ساریخانی، ۱۳۷۵: ۲۸). برخی دیگر از محققان، معیار روانی شامل خدمت آگاهانه و عمدی به نفع یک قدرت خارجی به قصد زیان مملکت یا انتفاع شخصی و مطامع نفسانی را به عنوان شاخصه تفاوت میان جاسوسی و خیانت به کشور قلمداد نموده و برخی نیز از معیار مادی نظیر ارتکاب اعمالی از قبیل نگهداری سلاح و قیام مسلحانه علیه کشور برای تمایز این دو عنوان بهره جسته‌اند. برخی نیز معیار مجازات و یا از معیار صفت سیاسی بودن برای آن بهره گرفته‌اند. با این وجود، کشورهای مذکور که قائل به تمایز این جرائم از یکدیگر شده‌اند از معیار تابعیت برای جدا سازی جاسوسی و خیانت به کشور بهره گرفته‌اند که این امر مورد انتقاد برخی محققین قرار گرفته است. برخی محققان نظیر گارو بر این باور هستند که استوار کردن پایه جرم بر ملیت افراد غیرمنطقی و غیرعلمی است (گارو، ۱۳۴۴: ۶۷۶). برخی از محققین نظیر ضیاءالدین پیمانی با استناد به نظر مستشار دیوان کشور

فرانسه در محاکمه دریفوس در سال ۱۹۰۸ میلادی، شاخص قصد و انگیزه را برای تمایز قائل شدن میان جرم جاسوسی و خیانت به کشور ملاک قرار داده‌اند که در خیانت به کشور، فرد با قصد ضدیت علیه امنیت کشور اعمال ارتكابی را انجام دهد که هدف غایی و مستقیم و اصلی وی تحریک یا ترغیب یا هدایت و یا تسهیل و سائل برای ورود نیروهای خارجی به داخل کشور و یا به‌طور کلی اعمالی از این قبیل باشد و در جاسوسی فرد با طمع‌ورزی و اخذ پاداش یا سبک‌مغزی و شیفستگی یا فریب‌خوردگی و اغفال و یا جهات دیگری چون ارائه یک خدمت باشد مرتکب این اقدامات گردد.

با وجود اختلاف نظرها پیرامون جرم خیانت به کشور، به نظر می‌رسد که این عنوان مجرمانه مفهوم عام‌تری از جاسوسی است. رنه گارو در تعریف خیانت به کشور، آن را سوءقصد بر ضد امنیت کشور به وسیله ایجاد ارتباط با کشور دیگری که دارای سلطه و استقلال می‌داند (گارو، ۱۳۴۴: ۶۹۷). برخی محققین در ایران نیز تعاریف مشابهی را برای خیانت به کشور ارائه داده‌اند که شامل فعل عمدی یک فرد ایرانی و یا خارجی در خدمت دولت ایران است که منافع یک قدرت بیگانه را در زمان صلح یا جنگ به زیان مملکت تأمین و امنیت کشور را به خطر می‌اندازد (گلدوزیان، ۱۳۷۸: ۵۸۰). ایرج گلدوزیان اگرچه ارتکاب اعمالی علیه کشور از قبیل نگهداری و حمل سلاح و قیام مسلحانه را از عناصر تشکیل‌دهنده خیانت دانسته است لکن به نظر می‌رسد که این قسم نیز می‌تواند یکی از اقسام خیانت و نه عنصر لازم برای تمامی مصداق آن تلقی گردد.

اداره حقوقی قوه قضائیه نیز طی نظریه مشورتی (شماره: ۷/۸۸۲۷-۲۹/۱۰/۱۳۸۰) نظریه عام بودن جرم خیانت به کشور را برگزیده و با تلفیق آن با شاخص تابعیت، خیانت به کشور را عمل شخص ایرانی که عالماً و عامداً صورت گرفته و برخلاف مسائل امنیتی یا سیاسی یا اقتصادی کشور باشد، تعریف نموده است.

۳. یافته‌های پژوهش (نارسایی‌های تقنینی در بزه جاسوسی در

نگاه تطبیقی)

بررسی بزه جاسوسی در نظام کیفری ایران که در سه قانون مجزا شامل قانون مجازات اسلامی، قانون مجازات جرائم نیروهای مسلح و قانون جرائم رایانه‌ای مورد توجه قانون‌گذار بوده است، بیانگر پراکندگی، عدم هم‌خوانی و نارسایی‌هایی این بزه در نظام کیفری ایران بوده که بازنگری و اصلاح این بزه را از سوی قانون‌گذار ایرانی ضروری ساخته است.

۱-۳. ابهام در ارائه تعریف جاسوسی یا احصاء مصادیق آن

قانون‌گذاران معمولاً از تعریف شفاف و صریح جرائم نظیر جاسوسی پرهیز می‌نمایند و تلاش می‌نمایند با استخدام مصادیق گوناگون، حدود و ثغور مقصود خود را بیان دارند. دلیل بهره‌گیری از واژگان مبهم و کلی و استتکاف قانون‌گذاران از ارائه تعریف مشخص از جاسوسی برای آن است که دست مقامات امنیتی و قضایی در برخورد با مصادیق مختلف، باز گذاشته شود که این امر با انتقاد حقوق‌دانان مواجه بوده و آنان بر این باور هستند که تصویب قوانین عام با دامنه شمول بسیار وسیع به هیچ‌وجه مطابق مصالح کشور، دولت و ملت نیست (ساریخانی، ۱۳۷۸: ۲۱۳).

قانون مجازات اسلامی، جرائم متعددی را جرم‌انگاری نموده که از منظر حقوق‌دانان از مصادیق مختلف جاسوسی است و شامل موارد ذیل است:

- جاسوسی از طریق افشای اسرار به اشخاص فاقد صلاحیت (ماده ۵۰۱)
 - جاسوسی به نفع یک دولت بیگانه و به ضرر دولت بیگانه دیگر (ماده ۵۰۲)
 - ورود به اماکن غیرمجاز به منظور تحصیل اطلاعات (ماده ۵۰۳)
 - جمع‌آوری اطلاعات طبقه‌بندی‌شده باهدف برهم‌زدن امنیت کشور (ماده ۵۰۵)
 - بی‌مبالاتی در حراست از اطلاعات طبقه‌بندی‌شده (ماده ۵۰۶)
 - اختفای جاسوسان و جذب و معرفی جاسوس به کشور بیگانه (ماده ۵۱۰)
 - همکاری با دول خارجی متخاصم (ماده ۵۰۸)
- سیاست کیفری قانون‌گذار ایران در ارتباط با جرم جاسوسی، نشان‌دهنده عدم

تعریف شفاف و صریح است. قانون‌گذار ایران با وجود استنکاف از تعریف این جرم یا احصاء مصادیق مشخص برای آن، از عنوان نظیر متضمن نوعی جاسوسی در ماده ۵۰۱ ق.م.ا و مرتکب یکی از جرائم جاسوسی در ماده ۵۰۲ ق.م.ا استفاده نموده و در واقع تعریف جرم جاسوسی را مفروض و بدیهی انگاشته است. ازاین‌رو حقوق‌دانان مهم‌ترین ایراد قانونی در زمینه جرم جاسوسی را شفاف نبودن مصادیق آن دانسته‌اند (مجیدی، ۱۳۹۸: ۲۵۵).

قانون‌گذار ایران از تبیین مصادیق به‌صورت منظم و به صورت منقح نیز دوری نموده و صرفاً برخی از مصادیق آن را بیان داشته و به اندشای احکامی پراکنده و مجمل بسنده کرده که اکثر آن نیز صراحتاً به جرم جاسوسی اشاره ندارند (آخوندزاده آرانی و مجیدی، ۱۳۹۵: ۳۲)، اما به دلیل این که متضمن نوعی جاسوسی هستند، به‌عنوان مصادیق این جرم مورد بحث قرار می‌گیرند (شامبیاتی، ۱۳۷۶: ۱۰۳). قانون‌گذار ایران در قانون مجازات جرائم نیروهای مسلح مصوب ۱۳۸۲، نگاه جامع‌تر و کامل‌تری به جرم جاسوسی داشته و تلاش نموده که برخی از ایرادات و ابهامات موجود در این جرم را مرتفع و بر خلاف قانون مجازات اسلامی، در قانون مجازات جرائم نیروهای مسلح مصادیق جاسوسی را احصاء و به ترسیم دقیق مصادیق ذیل ماده ۲۴ بپردازد که شامل:

- ارائه اسناد یا اطلاعات یا اشیای دارای ارزش اطلاعاتی به دشمن یا بیگانه و مضر برای نیروهای مسلح
- تحصیل اطلاعات و اسناد برای دشمن
- تسلیم اسناد مربوط به نیروهای مسلح به دشمن داخلی یا خارجی یا منابع آنان
- واردشدن به محل نگهداری اسناد و اطلاعات طبقه‌بندی‌شده باهدف جمع‌آوری برای دشمن یا بیگانه
- ورود بیگانگان به اماکن و وسائل نظامی باهدف جمع‌آوری برای دشمن

▪ اخفا یا پناه دادن به جاسوسان و معاونت با آنان
قانون گذار در ماده ۲۶، ۲۷ و ۲۸ ق.م.ج.ن.م نیز ضمن جدا ساختن برخی از
مصادیق مرتبط با افشای اطلاعات از جرم جاسوسی مبادرت به جرم انگاری موارد
ذیل نموده است.

- قراردادن داده های مذکور در دسترس اشخاص فاقد صلاحیت
- افشا، فقدان یا امحای اطلاعات و تصمیمات
- تخلیه اطلاعاتی شدن پس از آموزش لازم منوط به عدم رعایت اصول

حفاظتی

قانون گذار ایران در قانون مجازات جرائم رایانه ای مصوب ۱۳۸۸، مجدد در
چرخش نگاه، جاسوسی رایانه ای، به صورت کاملاً ناقص به جاسوسی رایانه ای
پرداخت و بدون احصاء مصادیق و یا ارائه تعریفی مشخص، صرفاً مواردی را که
شامل محورهای ذیل است مورد جرم انگاری قرار داد.

- دسترسی، تحصیل یا شنود داده های سری
- در دسترس افراد فاقد صلاحیت قراردادن داده های مذکور
- افشا یا در دسترس قراردادن داده های مذکور برای بیگانگان یا عاملان آنها
- نقض تدابیر امنیتی رایانه ای یا مخابراتی جهت تحصیل داده های فوق
- بی احتیاطی، بی مبالاتی که منجر به دسترسی افراد فاقد صلاحیت گردد
- آموزش نحوه ارتکاب جرائم شنود یا جاسوسی یا...

قانون گذار ایران در قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۷۵، جرم جاسوسی را در
زمره جرائم تعزیری عنوان داشته است؛ اما در ماده ۵۰۸، همکاری با دول متخاصم را
از زمره جرائم دو وجهی حدی و تعزیری دانسته است. قانون گذار ایران در قانون
مجازات اسلامی مصوب ۱۳۹۲ در معنای جرم محاربه تغییر ایجاد نمود و میان
محاربه، افساد فی الارض و بغی تمایز قائل شد. قانون گذار در ماده ۲۷۹، ملاک اصلی
در محاربه را استفاده یا به کارگیری سلاح دانست که این موضوع در کنار اختلاف

حقوق‌دانان در تعریف متخاصم، سبب ابهامات بیشتری شده است. متخاصم در نگاه برخی از حقوق‌دانان، برای درگیری مسلحانه بین دو دولت و گاه برای درگیری مسلحانه بین دو موجودیت یا شخصیت حقوقی به‌کار برده می‌شود و در ترجمه واژه State of Belligerence که در معنای رویارویی نظامی است از واژه مخاصمه بهره گرفته‌اند (ضیایی بیگدلی: ۱۳۸۰: ۸۵) و حتی در ترجمه واژه درگیری نظامی در کنوانسیون‌های ۱۹۴۹ بشردوستانه ژنو از واژه متخاصم استفاده شده است (خالقی اصفهانی، ۱۳۹۵: ۳۸). برخی از آرای محاکم نیز مؤید این نگاه است. از جمله استناد شعبه ۳۶ دیوان عالی کشور در مهرماه ۱۳۹۲ به گزارش اداره کل امور بین‌الملل وزارت امور خارجه مبنی بر اینکه در حال حاضر هیچ دولتی با ایران در حال تخاصم نیست.

تخاصم در نگاه دیگر، معنای عام‌تری از درگیری نظامی و تقابل مسلحانه تفهیم شده است، در این نگاه، سایر مواد قانونی مورد استناد قرار گرفته‌اند. از جمله، ماده ۲۵ ق.م.ج.ن.م مصوب ۱۳۸۲ معنای دشمن را شامل در حال جنگ، در صدد براندازی و یا در حال اقدام علیه امنیت ملی دانسته است و تبصره این ماده نیز مقرر داشته که در صورت ابهام دادگاه در تشخیص دولت متخاصم، ملاک استفساریه قوه قضائیه از شورای عالی امنیت ملی است که این ابهام دادگاه، بیانگر آن است که مفهوم دولت متخاصم گسترده‌تر از درگیری نظامی و مسلحانه است؛ چرا که در صورت درگیری نظامی، ابهامی برای دادگاه‌ها باقی نخواهد ماند.

ماده ۵۰۹ ق.م.ا نیز که مقرر می‌دارد که هر کس در زمان جنگ مرتکب یکی از جرائم فصل جرائم ضدامنیت شود به مجازات اشد همان جرم محکوم می‌گردد. این ماده به‌صورت غیرمستقیم در حال بیان این قاعده است که ماده ۵۰۸ در حالت غیر جنگ نیز متصور است؛ لذا مفهوم دولت متخاصم اعم از کشورهای در حال جنگ و غیر جنگ است. با پذیرش این نگاه، برای حل فقدان معیار تشخیص حدی یا تعزیری بودن همکاری با دولت متخاصم، دو تحلیل قابل‌ارائه است:

الف) همکاری با دولت متخاصم در صورتی که دولت مذکور در حال تقابل و دشمنی مسلحانه با ایران، تحت شمول حد محاربه و در غیر آن تحت شمول تعزیر قرار می‌گیرد.

ب) قانون‌گذار در قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۷۰، میان جرم محاربه، بغی و افساد فی الارض تمایز قائل نشده و همه این جرائم را از زمره جرم محاربه قلمداد می‌نمود، لذا در قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۷۵ که بخش تعزیرات را مورد تبیین قرار داده، منظور از محاربه، جرائم سه‌گانه محاربه، بغی و افساد فی الارض است و ملاک در حدی بودن همکاری با دولت متخاصم، میزان فساد ناشی از جرم است که اگر مصداق ماده ۲۸۶ ق.م.ا گردد و به‌طور گسترده، مرتکب جرائم علیه امنیت داخلی یا خارجی کشور گردد به‌گونه‌ای که موجب اخلال شدید در نظم عمومی کشور یا ناامنی گردد مفسد فی الارض محسوب و در غیر این صورت مشمول مجازات تعزیری بر اساس ماده ۵۰۸ می‌گردد.

ابهامات همکاری با دولت متخاصم، محدود به مصادیق فوق نبوده و دایره گسترده‌تری را دربرگرفته است، چرا که استفاده از واژه دولت در این ماده سبب شده که همکاری با سایر بازیگران غیردولتی خارجی یا بین‌المللی نظیر سازمان‌ها، مؤسسات و شرکت‌ها و یا کشورهای که از سوی دولت جمهوری اسلامی ایران به‌عنوان دولت مستقل به رسمیت شناخته نشده‌اند، مورد مناقشه قرار گیرد (خالقی اصفهانی، ۱۳۹۵: ۳۷-۳۹). با این وجود دبیرخانه شورای عالی امنیت ملی، کشور متخاصم را شامل: آمریکا و رژیم صهیونیستی دانسته است. قانون‌گذار ایران با تأخیر چندین ساله، برای حل این مشکل در ماده ۸۴ پیش‌نویس منتشرشده ۱۴۰۱ لایحه قانون تعزیرات مقرر داشته که منظور از دشمن در این قانون عبارت از اشرار، گروه‌ها، جمعیت‌ها، سازمان‌ها یا دولت‌هایی است که با نظام جمهوری اسلامی ایران در حال جنگ بوده یا قصد براندازی آن را دارند و یا اقدامات آنان علیه امنیت ملی یا منافع یا مصالح کشور باشد. در صورتی که برای مرجع قضایی تشخیص دشمن محرز

نبا شد، موضوع از طریق دادستان کل کشور از شورای عالی امنیت ملی استعلام و نظر شورای مذکور ملاک عمل خواهد بود.

۲-۳. تحدید و تقلیل مصادیق جاسوسی

قانون‌گذار ایران در قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۷۵، اگرچه در تبیین جرم جاسوسی، مواردی اصلاحات و به‌روزرسانی‌هایی داشته است لکن دایره مصادیق مضیق‌تر و محدودتری را در مقایسه با مصادیق جاسوسی در مواد ۶۰ الی ۶۸ قانون مجازات عمومی مصوب ۱۳۰۴، جرم‌انگاری نموده است. چرا که ماده ۵۰۱ ق.م.ا اگرچه دایره اطلاع‌رسانی را از اتباع کشور خصم، به افراد فاقد صلاحیت توسعه داده است لکن با استفاده از افراد فاقد صلاحیت، به‌صورت ضمنی این ماده را منحصر در اطلاعات طبقه‌بندی‌شده دانسته و ماده ۵۰۵ ق.م.ا نیز به‌صراحت بر طبقه‌بندی بودن اطلاعات تأکید دارد. درحالی‌که ماده ۶۳ ق.م.ع هر نوع اطلاع‌رسانی اعم از طبقه‌بندی‌شده یا نشده که متضمن ضرر برای ایران باشد را شامل شده است.

قانون‌گذار ایران، بر خلاف قانون مجازات اسلامی که جاسوسی را محدود به اطلاعات طبقه‌بندی‌شده نموده است، در قانون مجازات نیروهای مسلح، به اصلاح این اشکال پرداخته و در بند الف ماده ۲۴، ارائه هرگونه اسناد یا اطلاعات یا اشیای دارای ارزش اطلاعاتی به بیگانه یا دشمن که برای عملیات، تجهیزات و تأسیسات دفاعی کشور مضر باشد را جاسوسی دانسته است و دایره اطلاعات را گسترده نموده و آن را محدود به طبقه‌بندی‌شده نکرده است و به‌جای تمرکز بر عنصر مادی، بر نتیجه مجرمانه توجه داشته است. مع‌الوصف مقنن در چرخش مجدد در قانون مجازات جرائم رایانه‌ای، صرفاً به جرم‌انگاری در حوزه داده‌های سری پرداخته و دایره طبقه‌بندی را نیز مضیق‌تر و محدود به سری نموده است.

امروزه علاوه بر داده‌ها و اطلاعات، تحلیل‌ها نیز برای کشورها حائز اهمیت هستند. بخشی از این تحلیل‌ها در قالب پژوهش‌ها و یا مراکز علمی صورت می‌پذیرد و بخشی نیز از طریق نظرسنجی‌های متنوع و بخشی نیز از جمع‌آوری پنهان دستگاه‌ها و

سرویس های جاسوسی محقق می گردد. نگاه محدود قانون گذار ایران به انحصار دامنه جاسوسی به تبادل اطلاعات سبب شده است که ارائه تحلیل ها که بخش قابل توجهی از همکاری با بیگانگان که مضر برای منافع کشور است، مورد غفلت قرار گیرد. پیش نویس قبلی لایحه قوه قضائیه امید اصلاح این ماده را رویانده بود که با انتشار پیش نویس جدید در سال ۱۴۰۱، مجدداً بر رویه سابق پافشاری شده و با وجود آنکه در این پیش نویس، دایره اطلاعات را گسترانیده و شامل اشیا نیز نموده است لکن، آن را محدود به موارد طبقه بندی شده، نموده است.

قانون گذار ایران در قانون مجازات جرائم نیروهای مسلح، تلاش نمود که برخی از ایرادات وارد به قانون مجازات اسلامی را مرتفع سازد لکن بازهم نتوانسته نگاه منسجمی را ارائه کند. چرا که در بند الف و ج که اصلی ترین شاخصه های جاسوسی این قانون است، صرفاً اهداف نظامی یا مضر برای نیروهای نظامی مورد توجه قرار گرفته است، در حالی که بسیاری از اهداف غیرنظامی در کشور، مانند تأسیسات هسته ای وجود دارد که حتی مورد حفاظت نیروهای نظامی (سپاه هسته ای) هستند که مشمول جاسوسی افراد نظامی نشده است.

قانون گذار در بند الف و ج ماده ۲۴ ق.م.ج.ن.م درصدد تبیین جاسوسی به عنوان جرم تام بوده و در بند ب و د ماده فوق، به دنبال جرم انگاری جرم ناقص بوده است که تبعاً می بایست اعمال مقدماتی (جمع آوری و ورود به اماکن) همان جرائم را صرفاً جرم انگاری می نمود مع الوصف از جهت محتوای جرم، بخش کامل تر و دامنه گسترده تری از اسناد و اطلاعات را شامل شده است. بر این اساس اگر فرد نظامی اسناد و اطلاعات غیرنظامی را جمع آوری نماید یا برای جمع آوری آن وارد محل نگهداری اسناد گردد و قبل از آن که بتواند اطلاعات را در اختیار دشمن قرار دهد طبق بند ب و د ماده ۲۴ در زمره جاسوسی نظامی قرار می گیرد، لکن اگر بتواند اسناد را به دشمن ارائه دهد مشمول ماده الف و ج ۲۴ قرار نمی گیرد. این تفاوت نگاه نیز در سایر مواد این قانون نیز قابل مشاهده است و ماده ۲۶، ۲۷ و ۲۸ نگاه جامع تری به

اسناد و اطلاعات داشته و آن را منحصر در اطلاعات نظامی ندانسته‌اند.

۳-۳. عدم رعایت تناسب جرم و مجازات

اصل تناسب جرم و مجازات یکی از اصول پذیرفته شده در نظام‌های کیفری است که مورد تأکید حقوق دانان و اندیشمندان مختلفی از جمله بکاریا دانشمند ایتالیایی قرار گرفته است. این اصل در مواد ۷۶ و ۷۸ سا سنامه و ماده ۱۴۵ آیین دادرسی و ادله دیوان کیفری بین‌المللی نیز مورد تأکید قرار گرفته و در حقوق بین‌المللی کیفری به‌عنوان یک قاعده آمره نسبی شناخته شده و حتی برخی از کشورها نظیر انگلیس و سوئد، کیفرهای خود را بر این اصل استوار نموده‌اند. نتایج زیان‌آور و شدت جرم ارتكابی به‌عنوان شاخصه اصلی در کانون و مرکز این اصل قرار دارد که در برگیرنده دو هدف از چهار هدف غایی مجازات شامل الف) ارباب و پرهیز دادن افراد از ارتكاب به چنین جرائمی و ب) سزا دهی به مجرمین است. بر پایه این اصل شدت مجازات باید بیانگر اهمیت و شدت جرم ارتكابی و آسیب و صدمه وارده باشد. بررسی قوانین کیفری ایران بیانگر آن است که پراکنده تقنینی موجود در کنار عدم وجود یک نظام‌واره فکری منسجم می‌باشد که این امر سبب شده قوانین کیفری بدون توجه به رفتار مجرمانه و خطر و ضرر حاصل از آن و حتی بدون تأکید بر ارزش‌های جامعه یا سرزنش‌پذیری بزهکار، تدوین گردد. نمونه بارز آن در جرم جاسوسی است که میزان کیفرهای مقرر شده در آن هیچ تناسبی با کیفرهای مقرر شده در سایر جرائم ندارد. کیفرهای مقرر برای اقسام جاسوسی در قانون مجازات اسلامی به شرح ذیل است:

- در صورتی که محارب شناخته نشود، مجازات یک تا ده سال حبس (ماده ۵۰۸)
- یک تا ده سال حبس (مواد ۵۰۱ و ۵۰۵)
- یک تا پنج سال حبس (ماده ۵۰۲)
- شش ماه تا سه سال حبس (مواد ۵۰۳ و ۵۱۰)
- یک تا شش ماه حبس (ماده ۵۰۶)

قانون مجازات جرائم رایانه‌ای، دایره کیفرها را متنوع ساخته و بر میزان و شدت آن نیز افزوده است که این امر اگرچه بیانگر گستره بیشتر اطلاعات رایانه‌ای و مخرب‌تر بودن آن است، اما بیانگر سردرگمی قانون‌گذار در تدوین یک نگاه جامع و کامل در خصوص جرم جاسوسی است. مجازات مقرر در قانون مجازات جرائم رایانه‌ای عبارت‌اند از:

- پنج تا پانزده سال حبس (ماده ۳)
 - دو تا ده سال حبس (ماده ۳)
 - یک تا سه سال حبس یا جزای نقدی از بیست تا شصت میلیون ریال (ماده ۳)
 - شش ماه تا دو سال یا جزای نقدی از ده تا چهل میلیون ریال (ماده ۴)
 - نود و یک روز تا دو سال حبس یا جزای نقدی از پنج تا چهل میلیون ریال و انفصال از خدمت از شش ماه تا دو سال (ماده ۵)
 - نود و یک روز تا یک سال حبس یا جزای نقدی از پنج تا بیست میلیون ریال (ماده ۲۵)
- قانون مجازات نیروهای مسلح که طبعاً می‌بایست نگاه سخت‌گیرانه‌تری نسبت به جرائم نیروهای مسلح داشته باشد، صرفاً در موادی خاص مجازات اشد را برای جاسوسی در نظر گرفته و در سایر مصادیق، نگاه بعضاً اغماض آمیزی به آن داشته است که شامل موارد ذیل می‌باشد.
- مجازات محارب (ماده ۲۴)
 - سه تا پانزده سال حبس (مواد ۲۴ و ۲۶)
 - دو تا ده سال حبس (مواد ۲۴، ۲۶ و ۲۷)
 - یک تا ده سال حبس (ماده ۲۴)
 - شش ماه تا سه سال حبس (ماده ۲۴)
 - شش ماه تا دو سال حبس (ماده ۲۷)
 - سه ماه تا یک سال حبس (مواد ۲۶ و ۲۷)
 - دو ماه تا شش ماه حبس (ماده ۲۷)

- یک تا شش ماه حبس (ماده ۲۸)
- تنبیه انضباطی (مواد ۲۶ و ۲۷)

پراکندگی و تمایز و عدم همخوانی کیفرهای مقرر در قوانین مختلف بیانگر سردرگمی قانون‌گذار در دست‌یافتن به یک نظام جامع قضایی پیرامون جرم جاسوسی است. چرا که در قانون مجازات نیروهای مسلح، حداقل مجازات در دسترس قراردادن اطلاعات برای افراد فاقد صلاحیت یا تخلیه اطلاعاتی شدن، تنبیه انضباطی دیده شده درحالی‌که برای مأمورین دولتی یک تا شش ماه حبس دارد که این امر بیانگر رویه معکوس قانون‌گذار در تشدید مجازات جرائم نیروهای مسلح در قیاس با مجرمین عادی است.

مقایسه مجازات جاسوسی در ایران با سایر جرائم بیانگر، عدم اهتمام قانون‌گذار به سیاست پلکانی و تناسب شدت کیفرهای اعمالی با میزان صدمه و آسیب وارده از جرم و خطرپذیری آن است. برای مثال درحالی‌که قانون‌گذار برای جرم کلاهبرداری زیر صد میلیون تومان شش ماه تا سه سال و نیم حبس و برای کلاهبرداری ساده یک تا هفت سال به همراه جزای نقدی معادل و برای کلاهبرداری مشدد دو تا ده سال به همراه جزای نقدی معادل و انفصال دائم از خدمات دولتی در نظر گرفته است که میزان حداقل و حداکثر آن از جرائم مرتبط با جاسوسی در قانون مجازات اسلامی بیشتر است و بر خلاف جرم جاسوسی در قانون مجازات اسلامی که قانون‌گذار صرفاً به مجازات حبس توجه داشته است، در جرم کلاهبرداری دامنه کیفرها را به جزای نقدی و یا محرومیت‌های اجتماعی تسری داده است. البته قوه قضائیه در پیش‌نویس منتشرشده اخیر از قانون تعزیرات، تلاش داشته که این موضوع را اصلاح و با درجه‌بندی حبس تعزیری، شدت مجازات جاسوسی را یک درجه افزایش و برای آن حبس تعزیری درجه سوم (ده تا پانزده سال) در نظر بگیرد و در ماده ۵۲ در صورت سری بودن اطلاعات، میزان مجازات را دو درجه قابل تشدید بداند و در کنار آن از مجازات انفصال دائم از خدمات دولتی و عمومی نیز بهره بگیرد لکن نتوانسته با

توسعه کیفرها به مجازات مالی از تنوع مجازات بهره ببرد.

۳-۴. نادیده انگاری ابعاد متنوع در فرایند یک عملیات جاسوسی

سرویس‌ها، گروه‌ها و سازمان‌های اطلاعاتی برای جاسوسی از کشور و جامعه هدف خود، از دو مدل متفاوت شامل شبکه‌ای و سلولی بهره می‌گیرند. در مدل شبکه‌ای، یکی از افراد به عنوان سر شبکه مسئولیت هدایت یک تیم جاسوسی را بر عهده داشته و وظایف هر یک از اعضای را تدوین و بر آن نظارت داشته و میان اعضای یک هماهنگی ایجاد می‌نماید. این مدل اگرچه کارایی و هماهنگی بالای اعضای شبکه را به همراه دارد لکن شبکه را به شدت آسیب‌پذیر می‌نماید و شناسایی یک عضو از شبکه سبب شناسایی سایر اعضای می‌گردد. نمونه این رفتار را در خانه‌های تیمی سازمان مجاهدین خلق (منافقین) در دهه ۶۰ می‌توان مشاهده نمود که شناسایی یکی از اعضای تیم، سبب ضربه خوردن خانه تیمی و سایر اعضای می‌گردید؛ از این رو بیشتر سرویس‌های جاسوسی از مدل دوم که مدل سلولی است بهره می‌گیرند که شناسایی یک سلول، سایر سلول‌ها را تهدید ننماید. در مدل سلولی هر یک از اعضای بدون اطلاع از سایر سلول‌ها و بازیگران، صرفاً یک سری وظایف را بر عهده می‌گیرند که حتی ممکن است از هدف اصلی نیز اطلاع درستی نداشته باشند. برای مثال این امر در اعترافات منتشر شده مجید جمال فشی که به عنوان یکی از اعضای گروه ترور رژیم صهیونیستی در شهادت دکتر علی محمدی (دانشمند هسته‌ای) نقش داشت و اعدام شد، نمایان است. در مدل سلولی، هر یک از سلول‌ها مسئولیتی بر عهده دارند و ممکن است یک یا چند مسئولیت مختلفی از جمله پشتیبانی، تدارکات، جابه‌جا کننده اقلام، تأمین کننده هزینه‌ها، انتقال دهنده پیام‌ها و... را بر عهده داشته باشد لکن از سایر سلول‌ها اطلاعی ندارد.

قانون‌گذار ایران بر اساس رویه مرسوم در جرم‌انگاری معاونت، مبادرت به جرم‌انگاری معاونت در پرتو مباشرت جرم نموده‌اند که این امر به واسطه شرط قید شده در معاونت (وحدت قصد بین رفتار معاون و مرتکب) که در تبصره ماده ۱۲۶

ق.م.ا مورد تأکید قرار گرفته است، مشکلاتی را پدیدار می‌سازد؛ چرا که در مدل سلولی، افراد به‌هیچ‌عنوان شناختی به یکدیگر ندارند که بخواهند وحدت قصد داشته باشند. مع الوصف به واسطه همکاری با بیگانگان قابل پیگرد است که این امر نیز به واسطه محدود شدن همکاری در ماده ۵۰۸ ق.م.ا به کشورهای متخاصم، دامنه این جرم را محدود نموده است.

قانون‌گذار ایران در خصوص تحریک به جاسوسی که در واقع معاونت است، مبادرت به جرم‌انگاری مستقلی نکرده است این نقصان قانون مجازات اسلامی اگرچه در پیش‌نویس منتشر شده ۱۴۰۱ لایحه قانون تعزیرات تا حدودی مرتفع شده و در ماده ۴۹، تحریک یا تسهیل را جرم‌انگاری نموده است لکن آن را محدود به قوای نظامی کرده است. این درحالی‌که است که در ماده ۱۹۱ پیش‌نویس، تحریک، ترغیب، تهدید، تطمیع، فریب، تسهیل و آموزش دستیابی افراد به محتویات مستهجن و مبتذل، جرائم منافای عفت یا دیگر انحرافات جنسی یا استعمال مواد مخدر، روان‌گردان یا مشروبات الکلی یا ارتکاب رفتارهای خشونت‌آمیز یا خودکشی را به‌صورت مجزا جرم دانسته است؛ اما همین رویه را برای جرم جاسوسی که از جرائم بسیار پراهمیت‌تری می‌باشد، مبذول نداشته است و این امر نیز گویای عدم توجه قانون‌گذار به تناسب جرم و مجازات است.

۴. نتیجه‌گیری و جمع‌بندی

بررسی بزه جاسوسی در قانون مجازات اسلامی، قانون مجازات جرائم نیروهای مسلح و قانون مجازات جرائم رایانه‌ای بیانگر سردرگمی قانون‌گذاران ایران در نگاه به بزه جاسوسی است. قانون‌گذار ایران نتوانسته است در طول زمان قانون جزایی خود را اصلاح و به‌روزرسانی نماید و با نگاه توسعه‌گرا به جرم‌انگاری بزه جاسوسی پرداخته و با بهره‌گیری از سیاست کیفری امنیت‌مدار، دایره مصادیق مجرمانه جاسوسی را توسعه داده و با بهره‌گیری از تقسیم‌بندی جرائم، کیفرهای متنوع و پیشگیرانه‌ای را در خصوص این جرائم در نظر گیرد. قانون‌گذار ایران با کاهش دامنه

جرم نسبت به قوانین گذشته خود، نگاه حداقلی به بزه جاسوسی داشته و صرفاً بر روی انتقال اطلاعات متمرکز شده و نتوانسته است متناسب با انواع و اقسام بزه جاسوسی، عناصر مادی آن را مورد جرم‌انگاری قرار دهد و با تحدید و تقلیل مصادیق جاسوسی از نگاه جامع‌نگر فاصله گرفته است. از سوی دیگر نادیده‌انگاری ابعاد متنوع در فرایند یک عملیات جاسوسی سبب شده که معاونت در جاسوسی را با نگاه حداقلی نگریده و نتواند یک نظام کیفری جامع را در خصوص جرم جاسوسی تدوین نماید. این امر با توجه به ابهامات تعریف جرم جاسوسی در قانون مجازات سبب تمایز احکام دادگاه‌های کشور در خصوص جرم جاسوسی شده است. قانون‌گذار ایران همچنین با فاصله گرفتن از تناسب جرم و مجازات، میزان خطرپذیری جامعه از جرم و یا صدمه و لطمات جرم جاسوسی را مدنظر قرار نداده و کیفرهای به‌مراتب سبک‌تری را برای بزه جاسوسی نسبت به سایر جرائم در نظر گرفته است. قانون‌گذار ایران در مقام تدوین قانون، به‌جای یک نگاه جامع به جرم جاسوسی و تشدید مجازات برای نیروهای مسلح، مبادرت به جرم‌انگاری جرم‌انگاری‌های پراکنده و بعضاً ناهمگون با یکدیگر نموده است.

یکی از اهداف قانون مجازات در هر کشوری، دفاع از ارزش‌ها و هنجارهای آن جامعه است، مع الوصف قانون‌گذار ایران با پرهیز از جداسازی خیانت به کشور از جرم جاسوسی سبب شده است که جرم جاسوسی همان‌طور که از سوی اتباع کشورهای بیگانه به‌عنوان یک حرفه و حتی یک افتخار به‌عنوان سرباز وطن خودشان، تلقی گردد و از قبح اجتماعی زیادی برخوردار نباشد و با قبح‌زدایی از این عنوان، خیانت یک تبعه ایران به وطن را هم‌طراز با وطن‌پرستی یک خارجی در خدمت به کشور خودش با جاسوسی به نفع آنان، قرار دهد که این حرکت، اقدامی معکوس در دفاع از ارزش‌های یک جامعه است.

بررسی لایحه قانون تعزیرات که در آبان ۱۴۰۱ از سوی معاونت حقوقی و امور مجلس قوه قضاییه منتشر شد، بیانگر آن است که این پیش‌نویس بر خلاف پیش‌نویس

قبلی که اصلاحات بهتری را مدنظر قرار داده بود، اگرچه توانسته در مواردی از جمله تناسب جرم و مجازات، انتقادهای وارده را ترمیم و یا با جرم‌انگاری‌های نوین برخی از فروض قید نشده در قانون قبل نظیر ماده ۵۷ پیش‌نویس که جاساز نمودن یا در اختیار دیگران قراردادن شیء یا اشیایی که امکان تحصیل یا انتقال اطلاعات را مورد جرم‌انگاری قرار بدهد، لکن در مواردی نیز به‌جای توسعه مفاهیم، به محدودکردن بیشتر آنان اقدام نموده است. از جمله‌ای موارد جرم همکاری با دولت خارجی متخاصم موضوع ماده ۵۰۸ ق.م.ا است که در پیش‌نویس لایحه اخیر، عنصر مادی بزه همکاری به تبانی نیز توسعه پیدا کرده و دامنه دولت خارجی متخاصم نیز به دشمن، بیگانه و منابع آنان افزایش پیدا کرده است. مع الوصف در عنصر معنوی جرم، محدود شده و مقید به سوءنیت خاص شامل تجزیه، جدا یا تسلیم کردن قلمرو حاکمیت ایران به دشمن یا بیگانه یا منابع آنها شده است که این امر بسیاری از همکاری‌ها و تبانی‌ها با بیگانگان علیه منافع اساسی کشور ایران را نادیده می‌انگارد.

گذشت نزدیک به سه دهه از تصویب قانون مجازات اسلامی و ابهامات و ایرادات مطرح شده در خصوص آن که از سوی محققین مختلف در این سال‌ها مورد کنکاش و واکاوی قرار گرفته و مقالات و پژوهش‌های متنوعی در این خصوص صورت گرفته است و پیشنهادهای سازنده‌ای نیز مطرح شده است که این امر انتظار از قانون‌گذار را برای تدوین قانون جدید با رویکرد اصلاحی افزایش داده است؛ مع الوصف بررسی پیش‌نویس ارائه شده بیانگر ضعف‌های گسترده این قانون در خصوص بزه جاسوسی بوده که خلأها و نقصان‌های موجود در قانون مجازات اسلامی را مرتفع نمی‌سازد؛ لذا پیشنهاد می‌گردد که پیش‌نویس مذکور مجدداً مورد بازبینی قرار گیرد و موارد ذیل به پیش‌نویس موردتوجه قرار گیرد.

▪ جرم‌انگاری موارد ذیل:

- خیانت به کشور و جداسازی جاسوسی اتباع خارجی از ایرانیان
- همکاری با بیگانگان باهدف ضربه‌زدن به امنیت ملی

• ارائه اطلاعات نادرست به مقامات کشوری یا نظامی که امکان گمراه کردن را فراهم سازد؛ چرا که داشتن اطلاعات برای کشورهای دیگر مقدمه‌ای برای تأثیرگذاری آنان بر تصمیم‌سازی و فرایندهای تصمیم‌گیری است و یکی از شگردهای سرویس‌های جاسوسی زمینه‌سازی برای تصمیمات اشتباه کشور هدف است و یکی روش‌های مرسوم، ارائه اطلاعات نادرست به نهادهای تصمیم‌گیر یا تصمیم‌ساز در کشور هدف است که می‌تواند بستر خطای محاسباتی آنان را فراهم سازد.

• تخریب، آسیب رساندن و معیوب ساختن اطلاعات یا سوءاستفاده از هر سند جهت ایجاد انحراف در راستای اهداف بیگانگان.

▪ افزایش دایره جاسوسی از ارائه اطلاعات به فرا اطلاعات، تحلیل، پژوهش و...
▪ توسعه اعمال مقدماتی مجرمانه به اشتغال به یک فعالیت به جهت دریافت یا تسلیم اطلاعات و...

▪ توسعه تبانی از تفاهم به مذاکرات با بیگانگان یا عوامل آنان. قانون‌گذار ایران صرفاً همکاری را که مرحله اجرایی و پس از شروع به جرم است، آن هم صرفاً با دولت خارجی متخاصم جرم‌انگاری کرده است و ضمن عدم حرکت به سمت جرم‌انگاری تبانی و اعمال مقدماتی، دایره همکاری را نیز محدود به کشور متخاصم کرده است. البته در پیش‌نویس لایحه اخیر، عنصر مادی بزه همکاری به تبانی نیز توسعه پیدا کرده و دامنه دولت خارجی متخاصم نیز به دشمن، بیگانه و منابع آنان افزایش پیدا کرده است لکن از طرف دیگر عنصر معنوی جرم، محدود شده و مقید به سوءنیت خاص شامل تجزیه، جدا یا تسلیم کردن قلمرو حاکمیت ایران به دشمن یا بیگانه یا منابع آن‌ها شده است که این امر بسیاری از همکاری‌ها و تبانی‌ها با بیگانگان علیه منافع اساسی کشور ایران را نادیده می‌انگارد.

۵. منابع

۵-۱. منابع فارسی

الف) کتب

۱. افتخاری، علی اصغر (۱۳۸۱). *مراحل بنیادین اندیشه در مطالعات امنیت ملی*، تهران، مرکز مطالعات راهبردی.
۲. بکاریا، سزار (۱۳۶۲). *جرائم و مجازات‌ها*، محمد علی اردبیلی، تهران، دانشگاه شهید بهشتی.
۳. دهخدا؛ علی اکبر (۱۳۷۳). *لغت‌نامه*، تهران، انتشارات دانشگاه تهران، جلد پنجم.
۴. ساریخانی، عادل (۱۳۷۸). *جاسوسی و خیانت به کشور*، قم، مرکز انتشارات دفتر تبلیغات اسلامی، چاپ اول.
۵. شامبیاتی، هوشنگ. (۱۳۷۶). *حقوق کیفری اختصاصی صی ۳*، تهران، انتشارات ژوبین، چاپ اول.
۶. علی بابایی؛ غلامرضا (۱۳۶۹). *فرهنگ علوم سیاسی*، تهران، انتشارات ویس.
۷. عمید، حسن (۱۳۸۸). *فرهنگ عمید*، تهران، فرهنگ اندیشمندان.
۸. فریدل، ران (۱۳۸۲). *جاسوسی: دنیای مدرن جاسوسی*، ترجمه معاونت پژوهشی دانشکده امام باقر ع، تهران، انتشارات دانشکده امام باقر ع.
۹. گارو، رنه (۱۳۴۴). *مطالعات نظری و عملی در حقوق جزا*، ترجمه سید ضیاءالدین نقابت، جلد سوم.
۱۰. گلدوزیان، ایرج (۱۳۷۸). *حقوق جزای اختصاصی جرائم علیه تمامیت جسمانی، اموال و مالکیت، امنیت و آسایش عمومی*، تهران، جهاد دانشگاهی، چاپ ششم.
۱۱. مجیدی، سید محمود (۱۳۹۲). *حقوق کیفری اختصاصی جرائم علیه امنیت*، تهران، نشر میزان، چاپ دوم.
۱۲. مجیدی، سید محمود (۱۳۹۸). *آسیب‌شناسی سیاست کیفری ماهوی ایران در قبال بزه جاسوسی*، تهران، نشر میزان، چاپ دوم.

ب) مقالات

۱۳. خالقی اصفهانی، مهدی (۱۳۹۵). «محکومیت به اتهام همکاری با دول خارجی متخاصم»، رویه قضایی (حقوق کیفری)، شماره ۱، صص ۷۱-۸۱.
۱۴. میرمحمد صادقی، حسین و علی رحمتی (۱۳۹۴). «مصادیق عدول از اصول کلی حقوق کیفری در جرائم علیه امنیت»، فصلنامه راهبرد، شماره هفتاد و ششم، صص ۵-۳۲.

ج) پایان نامه و رساله

۱۵. آخوندزاده آرانی، محدثه و مجیدی، سید محمود (۱۳۹۵). جایگاه جرم‌انگاری امنیت‌مدار ناظر بر بزه جاسوسی در حقوق کیفری ایران، پایان‌نامه برای اخذ مدرک کارشناسی ارشد، دانشگاه دامغان، دانشکده علوم انسانی.
۱۶. ساریخانی، عادل (۱۳۷۵). جاسوسی و خیانت به کشور، پایان‌نامه برای اخذ مدرک کارشناسی ارشد، دانشگاه تربیت مدرس، دانشکده علوم انسانی.
۱۷. عالی‌پور، حسن (۱۳۸۷). توازن میان امنیت ملی و آزادی‌های فردی در مقابله با جرائم تروریستی، رساله برای اخذ مدرک دکترا، دانشگاه شهید بهشتی، دانشکده حقوق.

۲-۵. منابع لاتین

A) Books

18. Garner, Bryan A. (2009). *Black's Law Dictionary*, 9th edition, USA, Thomson West Publishing.
19. Scott, L.V, Jackson, Peter (2004). *Understanding Intelligence in the Twenty-First Century (Studies in Intelligence)*, USA, Routledge Publishing.

B) Articles

20. Jackamo, Thomas J. III (1992). "From the Cold War to the New

Multilateral World Order: The Evolution of Covert Operations and the Customary International Law of Non-Intervention", *Virginia Journal of International Law*, Vol. 32, Issue 4, pp. 929-978.

Analyzing the necessity of revising the crime of espionage in Iran's criminal system

Seyyed Rohollah Aghigh*

Ph.D. in Criminal Law and Criminology, seminary student of seminary of Qom, Qom.Iran

Receive: 2023/06/09 Accept: 2024/01/29

Abstract

The crime of espionage is one of the main high-risk crimes that endangers the foreign security of countries and faces the security-oriented criminal policy of all countries, and repressive punishments are usually applied to it, because while violating the independence of countries, it makes them vulnerable to foreigners. The purpose of this article is to discuss the crime of espionage in Iran's criminal laws and shortcomings to address it, which necessitates revision and amendment to the current regulations. This research is a library study in terms of its practical purpose and research method, descriptive, analytical, and information gathering method.

The crime of espionage has been addressed in various codes, such as the Islamic Penal Code, the the Punishment of Armed Forces Crimes code, and the Law on Cyber Crimes code, , and the analysis of these laws reveals the ambiguity and contradictions in different articles, which shows the fragmented and partial view of the legislator in this field. It is necessary to review the crime of espionage in different criminal codes under a comprehensive system. The examination of the new bill of the Penal Law also shows that this bill has not solved the problems raised.

Keywords: Espionage, Treason, Crimes against security, Criminal policy, Criminal laws.

* Corresponding Author, Email: seyyed1400seyyed@gmail.com